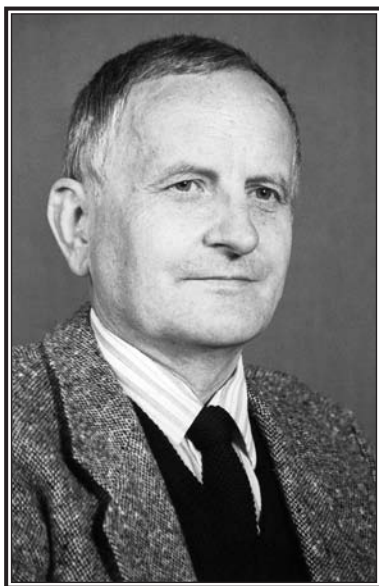

PROF. DR HAB. JERZY OLCZAK
(31.07.1929–11.05.2007)

W piątek 11 maja 2007 r. o świcie zmarł nagle, w Poznaniu, prof. dr hab. Jerzy Olczak.

Jerzy Olczak urodził się 31 lipca 1929 r. w Bydgoszczy. W 1950 r. ukończył gimnazjum i liceum ogólnokształcące w Szczecinku. W latach 1950–1951 pracował w Ministerstwie Rolnictwa w Warszawie, a w okresie od 1951 do 1955 r. studiował historię kultury materialnej na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (dalej UAM) w Poznaniu¹.

Dokonywania naukowe, organizacyjne i redaktorskie Pana Profesora pozostawią trwałe ślady w różnych dziedzinach archeologii. Jednak sferą działalności, która dominowała w ciągu całego Jego życia zawodowego, są badania nad dziejami szklarstwa. Profesor był jednym z prekursorów tych badań w Polsce.

Historia studiów interdyscyplinarnych nad szkłem zabytkowym różnych okresów w naszym kraju (przy wykorzystaniu metod nauk ścisłych) zaczyna się pracami Jerzego Olczaka,

¹ K. Przewoźna-Armon, *Profesor Jerzy Olczak*, [w:] *Źródła archeologiczne i ich treści*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 8, Toruń 2000, s. 11.

począwszy już od Jego rozprawy magisterskiej, *Rzemiosło szklarskie na terenie Wielkopolski i Kujaw w okresie wczesnośredniowiecznym*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Witolda Hensla. Na jej podstawie otrzymał stopień magistra w 1955 r. na UAM w Poznaniu². Na początku swojej działalności naukowej Pan Profesor skoncentrował się na studiach nad wczesnośredniowiecznym szklarstwem i wyrobami szklanymi z terenu Polski, w tym nad ośrodkami produkcyjnymi. Wymienić trzeba, między innymi, Jego udział w badaniach wykopaliskowych w Kruszwicy, gdzie w 1953 r. odkryto zespół urządzeń produkcyjnych uznany wówczas za hutę szkła (materiały te posłużyły za temat wspomnianej wyżej pracy magisterskiej), opublikowaną, wraz z Elżbietą Jasiewiczową, książkę *Szklarstwo wczesnośredniowieczne Wolina*³ oraz fundamentalną pracę *Wytwórczość szklarska na terenie Polski we wczesnym średniowieczu* przygotowaną pod kierunkiem prof. dr. Józefa Kostrzewskiego, która stała się podstawą uzyskania przez Niego w 1965 r. stopnia doktora na UAM w Poznaniu⁴, a także wiele dziesiątków artykułów i recenzji⁵.

Profesor zapoczątkował też studia nad wyrobami szklanymi kultury łużyckiej, publikując wraz z Dobromirem Durczewskim wyniki badań nad paciorkami szklanymi ze Smuszewa⁶, prowadził badania nad szklami późnośredniowiecznymi⁷ i nowożytnymi⁸.

Ogromnym polem aktywności prof. Jerzego Olczaka była Jego działalność międzynarodowa. Można tu przypomnieć jakościowe analizy składu chemicznego szkła, które wykonywał wraz z Julią Szczapową w Laboratorium Uniwersytetu Moskiewskiego (zabytki z Kruszwicy, Opola i innych stanowisk), ale przede wszystkim Jego wieloletnią pracę w Novae w Bułgarii na stanowisku z okresu rzymskiego i wczesnobizantyjskiego, i to zarówno udział w pracach wykopaliskowych (w tym odkrycie pieców szklarskich⁹), jak i wiele opracowań pozostałości pro-

² J. Olczak, *Wytwórczość szklarska na terenie Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-technologiczne*, [w:] *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. 8, Z. Kamińska red., *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, t. 35, A. Gieysztor red., Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 7; K. Przewoźna-Armon, *op. cit.*, s. 11; Olczak Jerzy Feliks, [w:] *Złota Księga Nauk Humanistycznych*, Gliwice 2004, s. 278.

³ J. Olczak i E. Jasiewiczowa, *Szklarstwo wczesnośredniowieczne Wolina*, Szczecin 1963.

⁴ J. Olczak, *op. cit.*

⁵ Zob. *Wykaz publikacji naukowych prof. dr. hab. Jerzego Olczaka*, [w:] *Źródła archeologiczne i ich treści...*, s. 17–30.

⁶ D. Durczewski, J. Olczak, *Uwagi o technologii i pochodzeniu paciorków szklanych z grodziska kultury łużyckiej w Smuszewie, pow. Wągrowiec*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 17: 1966, s. 55–64.

⁷ Np.: J. Olczak, *Analiza naczyń szklanych*, [w:] *Materiały sprawozdawcze z badań zespołu pobenedyktynskiego w Mogilnie*, z. 1, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 52, Warszawa 1978, s. 130–155; tenże, *Szkló okienne (XVI wiek)*, [w:] *Materiały sprawozdawcze z badań...*, z. 3, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 72, Warszawa 1983, s. 113–135.

⁸ Np.: J. Olczak, *Problemy archeologii przemysłu w Polsce na przykładzie archeologicznych badań nad hutnictwem szkła*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*”, nr 36: 1989–1990, s. 111–116 (tu cenne uwagi Autora dotyczące kwestii terminologicznych); tenże, *Późnośredniowieczne i nowożytne hutnictwo szkła w perspektywie źródeł archeologicznych*, [w:] *Materiały z I sesji naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności. Toruń 21–22 listopada 1992 roku*, J. Olczak red., *Archaeologia Historica Polona*, t. 1, Toruń 1995, s. 79–86; tenże, *Wyroby ze szkła w nowożytnych warstwach: aspekt chronologiczny*, [w:] *Studia z archeologii, historii i geografii historycznej*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 6, Toruń 1997, s. 77–87.

⁹ J. Olczak, *Piec szklarski*, [w:] *Novae — Sektor Zachodni 1974, część I*, Poznań 1978, s. 127–137; tenże, *Produkcja szkła w rzymskim i wczesnobizantyjskim Novae w świetle źródeł archeologicznych*, Toruń 1998, s. 22–25; M. Nawraccki, *Badania archeologiczne pozostałości późnoantycznej pracowni szklarskiej w Novae (Bułgaria)*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici* (dalej AUNC), *Archeologia* 27, Toruń 1999, s. 163–167.

dukcyjnych i wyrobów szklanych z tego stanowiska, np. *Szkoło rzymskie z terenu komendantury w Novae i Produkcja szkła w rzymskim i wczesnobizantyjskim Novae w świetle źródeł archeologicznych*¹⁰. Jest to jedyna tak sumiennie przeprowadzona seria badań interdyscyplinarnych, i znakomicie opracowanych, szklarstwa obozu rzymskiego na limesie naddunajskim. Trzeba wyrazić wielki żal, że nie dane jest Panu Profesorowi kontynuowanie tych badań.

Prof. J. Olczak był uznanym specjalistą i ekspertem w zakresie różnych problemów z historii szklarstwa, zapraszany do współpracy przez wiele ośrodków zagranicznych, między innymi do oceny związku różnych znalezisk z wytwórczością szklarską. Wynikiem tej współpracy są np. artykuły na temat znalezisk szkła z epoki brązu w Blućinie, w celtyckim *oppidum* w Starym Hradisku i szkieleł wczesnośredniowiecznych z różnych miejscowości na Morawach, a ostatnio także z Brandenburga w Niemczech¹¹.

Bardzo ważną inicjatywą Prof. Olczaka był nowatorski, szeroko zakrojony projekt stworzenia zasad opisu i dokumentacji przedmiotów szklanych według kryteriów jednakowych dla różnych kategorii owych przedmiotów oraz opublikowania wyników analiz szkieł zabytkowych odkrytych na terenie Europy wschodniej i Zakaukazia. Nosił on tytuł *Katalog analiz szkieł zabytkowych Europy wschodniej i Zakaukazia* i był realizowany w Instytucie Historii Kultury Materialnej (później — Instytucie Archeologii i Etnologii) Polskiej Akademii Nauk (dalej PAN) w Warszawie przez międzynarodowy zespół badaczy różnych specjalności rekrutujących się z placówek naukowych Polski, Rosji i Gruzji. W miarę prowadzonych prac jego pierwotna koncepcja uległa zmianie i została udostępniona drukiem tylko podstawowa jego część, dotycząca zasad opisu oraz klasyfikacji cech formalnych i technologicznych zabytków szklanych pradziejowych i wczesnośredniowiecznych¹². Książka ta, pt. *Principes de description des verres anciens depuis les temps les plus reculés jusqu'au XIIIe siècle de n.è.*, została wydana w 2002 r. przez Instytut: Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie oraz Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej UMK) w Toruniu¹³.

Również wybitnymi rezultatami zaowocowała działalność organizacyjna Pana Profesora. Dzięki Jego staraniom została powołana, na początku lat 1980-ych, Pracownia Dziejów Szkła na UMK w Toruniu, a w ramach serii Acta Universitatis Nicolai Copernici powstała podseria „Archeologia szkła” (pierwszy zeszyt ukazał się w 1984 r.)¹⁴, w latach 1980-ych Pan Profesor organizował, przy współpracy różnych instytucji, międzynarodowe sympozja i konferencje poświęcone historii szklarstwa¹⁵, zainicjował systematyczne badania archeologiczne hut póź-

¹⁰ J. Olczak, *Szkoło rzymskie z terenu komendantury w Novae*, [w:] *Novensia. Badania Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego w Novae*, 8, Warszawa 1995, s. 15–85; t e n ż e, *Produkcja szkła...*

¹¹ J. Olczak, *Czy w Blućinie na Morawach — w osadzie kultury wietrzowskiej — odkryto ślady najstarszej pracowni szklarskiej w Europie środkowej?*, [w:] *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciscus Rożnowski redigendum curavit*, Słupsk–Poznań 1993, s. 279–291; t e n ż e, *W sprawie wytwórczości szklarskiej w celtyckim oppidum w Starym Hradisku na Morawach*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 13/14: 2005, s. 215–229; t e n ż e, *Problem wytwórczości szklarskiej na obszarze Wielkich Moraw (Mikulčice – Nitra – Staré Město)*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, 2, Z. Kurnatowska red., Wrocław 1996, s. 143–153. Opracowanie domniemanych pozostałości produkcji szklarskiej z Brandenburga nie ukazało się drukiem.

¹² Nie udało się natomiast skompletować i opublikować części zawierającej zbiór wyników analiz.

¹³ *Principes de description des verres anciens depuis les temps les plus reculés jusqu'au XIIIe siècle de n.è. (D'après l'analyse du matériel archéologique du Centre, de l'Est et du Sud-Est de l'Europe et de la Transcaucasie)*, M. Dekówna, J. Olczak red., Warszawa–Toruń 2002, s. 17–21.

¹⁴ K. P r z e w o ż n a - A r m o n, *op. cit.*, s. 13; *Od Redakcji*, AUNC, Archeologia 12, Archeologia szkła 2, Toruń 1987, s. 3; M. D e k ó w n a, *Rozwój metod badania znalezisk szkła w Polsce w latach 1930–2000*, [AUNC, Archeologia 29, Archeologia szkła 9, Toruń 2005, s. 7, 24.

¹⁵ Zob. AUNC, Archeologia 12, Archeologia szkła 2, Toruń 1987, oraz AUNC, Archeologia 18, Archeologia szkła 4, Toruń 1991.

nośredniowiecznych i nowożytnych na terenie Pomorza, Wielkopolski i Śląska¹⁶. Badania te były prowadzone przez wiele lat, dostarczyły ogromnej ilości źródeł, rzucając nowe światło na szklarstwo polskie tych okresów. Na tej podstawie powstało wiele prac uczniów Pana Profesora.

Prof. J. Olczak brał też udział w pracach przygotowawczych zmierzających do powołania Polskiego Komitetu Narodowego Association Internationale pour l'Histoire du Verre (wówczas Journées Internationales du Verre)¹⁷. Jest jednym z autorów prezentacji stanu badań nad dziejami szkła w Polsce wydanej w 1963 r. w Belgii jako nr 2 Biuletynu Journées...¹⁸. Brał zawsze żywy udział w pracach Komitetu, i jakkolwiek w ostatnich kilkunastu latach nie uczestniczył w zebraniach, to stale wspierał w różny sposób jego działalność.

W tym krótkim wspomnieniu można zarysować tylko główne kierunki badań Pana Profesora nad historią szklarstwa. A trzeba przypomnieć, że nie jest to jedyna sfera Jego działalności. Drugą były badania nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym, głównie Pomorza. I tu wymienić trzeba wieloletnie badania terenowe w Wielkopolsce i na Pomorzu, których wynikiem była, przeprowadzona wspólnie z K. Siuchnińskim na obszarze Pomorza Środkowego, weryfikacja około 300 obiektów obronnych i zinwentaryzowanie 175 grodzisk. Analizując rezultaty tych badań, zwracano uwagę na uwarunkowania przyrodnicze odkrywanych obiektów, starano się wykryć prawidłowości czasowo-przestrzenne w zasiedlaniu Pomorza Środkowego, opracować typologię wczesnośredniowiecznych grodzisk na tym terenie, a nabyta w wyniku tych działań wiedza posłużyła do określenia metod badań weryfikacyjnych. Efektem tych, podejmowanych na wielką skalę, studiów było kilka publikacji książkowych, w tym rozprawa habilitacyjna Jerzego Olczaka, pt. *Formy osadnictwa na Pojezierzu Zachodniopomorskim we wczesnym średniowieczu*¹⁹.

Na podstawie dorobku naukowego i wymienionej dysertacji uzyskał On w 1990 r. tytuł doktora habilitowanego. Natomiast Prezydent RP w 1999 r. nadał Mu tytuł naukowy profesora²⁰. Jego udziałem stał się również zaszczyt wygłoszenia na uroczystości wręczenia przez Pana Prezydenta aktów nadania tytułu naukowego, podziękowania w imieniu wszystkich wówczas nominowanych²¹.

¹⁶ J. Olczak, *Archeologia w badaniach nad średniowiecznym i nowożytnym hutnictwem szkła w Polsce*, AUNC, Archeologia 10, Toruń 1984, s. 51–64; tenże, *Badania weryfikacyjne średniowiecznych i nowożytnych hut szkła na terenie Polski północno-zachodniej*, [w:] IX Sesja Pomorzoznawcza, Gdańsk, 22–23.III.1984 r. *Materiały*, Gdańsk 1984, s. 145–151; K. Przewoźna-Armon, *op. cit.*, s. 12.

¹⁷ J. Olczak, *Powstanie Polskiego Komitetu Narodowego w ramach „Journées Internationales du Verre”*, „Z otchłani wieków”, R. 26: 1960, z. 4, s. 359–360; tenże, *Posiedzenie Polskiego Komitetu Narodowego l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre poświęcone omówieniu kierunków badań prowadzonych przez polskich archeologów i historyków szkła*, AUNC, Archeologia 20, Toruń 1992, s. 121–126.

¹⁸ J. Olczak, K. Buczkowski, S. Gebethner, *Histoire de la verrerie en Pologne*, [w:] Bulletin des Journées Internationales du Verre, nr 2, Liège 1963, s. 61–73; J. Olczak, H. Chojnacka, A. Chrzanoska, *Bibliographie des études archéologiques, historiques et muséales sur la verrerie en Pologne*, [w:] Bulletin..., s. 75–88.

¹⁹ J. Olczak, *Formy osadnictwa na Pojezierzu Zachodniopomorskim we wczesnym średniowieczu (Na podstawie źródeł archeologicznych)*, Toruń 1991; zob. też m.in. J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. I, Poznań 1966; t. II, Poznań 1963; t. III, Poznań 1970; c i s a m i, *Typologische Klassifikation der frühmittelalterlichen Burganlagen in Mittelpommern*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, R. 16: 1975, z. 3, s. 443–474; F. Lachowicz, J. Olczak, K. Siuchniński, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Pobrzeżu i Pojezierzu Wschodniopomorskim. Wybrane obszary próbne*, Poznań 1977.

²⁰ Olczak Jerzy..., s. 278.

²¹ Informacja uzyskana przed laty od prof. J. Olczaka.

Prof. Jerzy Olczak pełnił też wiele funkcji. Po przejściu, w 1979 r., z UAM w Poznaniu — gdzie pracował ponad 20 lat — do Torunia był w latach 1979–1981 dyrektorem Instytutu Archeologii i Etnografii (później — Instytut Archeologii i Etnologii, a obecnie Instytut Archeologii) UMK i kierownikiem Zakładu Archeologii, w okresie od 1985 do 1999 r. kierownikiem Zakładu Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych UMK, a od 1982 r. kierownikiem Pracowni Dziejów Szklą tego Uniwersytetu, w latach 1986–1992 przewodniczącym Komitetu ds. Muzeów i Zbiorów Szklą przy Polskim Komitecie Narodowym ICOM oraz, od 1993 do 1998 r., rzeczoznawcą Ministra Kultury i Sztuki w zakresie Archeologii Średniowiecza i Nowożytności, a także członkiem wielu organizacji i stowarzyszeń naukowych²².

Profesor był też doskonałym dydaktykiem, wychowawcą i nauczycielem młodzieży; wypromował ponad 70 magistrów oraz kilku doktorów. Prace kilkorga Jego uczniów zostały wyróżnione nagrodami²³.

W uznaniu zasług prof. Jerzy Olczak został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1975), Złotą Odznaką Związku Nauczycielstwa Polskiego (1979), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1988), uhonorowany kilkoma nagrodami Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz innymi wyróżnieniami²⁴.

Przedstawiony tu w wielkim skrócie dorobek Prof. dr. hab. Jerzego Olczaka jest dorobkiem imponującym, zawierającym nierzadko prace nowatorskie, które będą stanowić źródło inspiracji dla wielu pokoleń archeologów i historyków.

Był badaczem bardzo sumiennym, odpowiedzialnym i docieklwym, człowiekiem o rozległej gruntownej wiedzy i inwencji twórczej, inicjatorem wielu cennych projektów, które konsekwentnie realizował. Każda z Jego prac, nawet tych skromnych objętościowo, wnosi nowe elementy poznawcze; niektóre z nich znacznie zmieniły naszą wiedzę o dziedzinach będących przedmiotem Jego studiów. Był wnikliwym, niezastąpionym redaktorem; dzięki Niemu bardzo ożywiła się działalność wydawnicza w zakresie archeologii i dyscyplin pokrewnych na UMK w Toruniu. Pozycje przez Niego redagowane odznaczają się wysokim poziomem naukowym. Był utalentowanym nauczycielem akademickim i wychowawcą — wymagającym i bezkompromisowym, cieszącym się wielkim autorytetem wśród młodzieży. Praca naukowa i dydaktyka były Jego pasjami życiowymi.

Jerzy Olczak był też bardzo życzliwym kolegą; mimo nadmiaru pracy zawsze znajdował czas na spokojną rozmowę, konsultacje, rady, zawsze odpowiadał na listy.

Odszedł w pełni sił twórczych, gdy pracował nad wielkim katalogiem zabytków szklanych z Novae, przygotowywał różne artykuły, miał plany na przyszłość zarówno pisarskie, jak i redakcyjne.

Mamy nadzieję, że tę ogromną spuściznę naukową uda się zachować, że władze Instytutu Archeologii, jak i władze Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, o których wielkiej życzliwości i pomocy w różnych przedsięwzięciach naukowych wielokrotnie Pan Profesor mówił, znajdą możliwości, m.in. kadrowe, by ten dorobek rozwijać, by materiały, których wielką ilość Pan Profesor pozostawił, zostały opracowane i opublikowane. *MŌRTUI VIVENTES ŐBLIGANT!*

Maria Dekówna

²² K. Przewoźna-Armon, *op. cit.*, s. 15; Olczak Jerzy..., s. 278–279.

²³ K. Przewoźna-Armon, *op. cit.*, s. 14; Olczak Jerzy..., s. 278; zob. też *Wykaz prac magisterskich i rozpraw doktorskich napisanych pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Olczaka*, [w:] *Źródła archeologiczne i ich treści...*, s. 31–37.

²⁴ K. Przewoźna-Armon, *op. cit.*, s. 16; Olczak Jerzy..., s. 279.